UOT 372.3/.4

Səriyyə Səfər qızı Hüseynli,
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Azərbaycan Dillər Universiteti

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ İNCƏSƏNƏT NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ ÜZRƏ MƏKTƏB TƏCRÜBƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Сария Сафар гызы Гусейнли,
докторант по программе доктора философии
Азербайджанский Университет Языков

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА РАБОТЫ ШКОЛЫ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ВИДОВ ИСКУССТВА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Sariyya Safar Huseynli,
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Azerbaijan University of Languages

STUDYING THE EXPERIENCE OF ELEMENTARY CLASSES ON THE USE OF ART

Xülasə: Məqalədə ibtidai siniflərdə incəsənət nümunələrindən istifadənin təlimin keyfiyyətinə təsiri üzrə ümumtəhsil məktəblərinin təcrübəsindən bəhs edilir. Müəllif təcrübəyə əsaslanaraq qeyd edir ki, müxtəlif fənlərin təlimi prosesində mövzulara müvafiq incəsənət nümunələrindən istifadə edilməsi təlimin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir və şagirdlərin yaradıcılıq potensialını artırır. Məqalədə bu istiqamətdə nümunələr verməklə yanaşı, ibtidai siniflərdə müəllimlərin qarşılaşdığı çətinliklərdən də bəhs edilir.

Açar sözlər: *ibtidai siniflər, incəsənət nümunələri, məktəb, təcrübə, təlim, dərsdənkənar məşğələ, keyfiyyətin yüksəldilməsi*

Резюме: В статье рассматривается опыт общеобразовательных школ по использованию видов искусства в начальной школе и его влияние на качество обучения. Автор, основываясь на опыт школ, отмечает, что использование образцов искусства в процессе преподавания различных предметов положительно сказывается на качестве преподавания и повышает творческий потенциал учащихся. Помимо использования примеров в этой области, в статье рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются учителя в начальной школе.

Ключевые слова: *начальные классы, образцы искусства, школа, опыт, обучение, внеклассные занятия, повышение качества*

Summary: The article discusses the experience of secondary schools on the impact of the use of art in primary school on the quality of education. Based on experience, the author notes that the use of relevant art samples in the process of teaching various subjects has a positive impact on the quality of teaching and increases the creative potential of pupils. In addition to giving examples in this area, the article discusses the difficulties faced by teachers in primary school.

Key words: *primary classes, quality improvement, art examples, learning, school, experience, extracurricular activities*

İncəsənət bəşəriyyətin mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmaqla təsviri fəaliyyəti, musiqini, rəqsi, teatr, kinonu və digər sahələri əhatə edir. İncəsənətin müxtəlif növləri mövcuddur, lakin kiçik yaşlı məktəblilərin təhsilində sözügedən sahələrə diqqət yetirməklə, nü-munələrdən istifadə etməklə təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. İndiki pandemiya dövründə təlimə marağın azalmaması üçün bu, daha vacib şərtdir.

Müxtəlif fənlər üzrə həm təlim prosesində, həm də dərsdənkənar məşğələlərdə qrup və

kollektiv şəkildə incəsənət nümunələrindən istifadə edilməsi həm məktəbə gəlməyə həvəsi artırır, həm də öyrənilən materiallara maraq yaradır. Bizim apardığımız tədqiqat işi uzun illər Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən alovlanan Vətən müharibəsinin Qələbə ilə bitməsi və bununla yanaşı dünyanı caynağına alan pandemiya dövrünə təsadüf etdiyi üçün şagirdlərin fəaliyyətində baş verən hadisələrə uyğun yaradıcılıq təfəkkürü diqqətimizi cəlb etdi.

IV sinif şagirdləri "Qarabağ döyüşlərinin qəhrəmanları", "Qarabağ xalçaları", "Şuşa qalası", "Azərbaycan milli geyimləri" mövzusunda rəngli kağız və boyalardan istifadə edərək bunları əks etdirən şəkillər çəkir, applikasiyalar düzəldir və Qarabağa məxsus milli paltarları nümayiş etdirirlər. Qeyd edək ki, onlayn dərslərdə şagirdlər bu mövzulara daha çox maraq göstərmiş və daxili sevinc və həyəcanlarını özlərinin əl işlərində əks etdirmişlər.

Şagirdlər "Azərbaycan dili", "Həyat bilgisi", "Texnologiya" və "Təsviri incəsənət" üzrə keçilən mövzulardan yeni rəsmlər çəkməyə həvəslənir, verilən materialı dərindən öyrənir ki, bu da onların dünyagörüşünün genişlənməsinə şərait yaradır. "Həyat bilgisi" (III sinif) dərsliyində "Hava okeanı" mövzusunu keçərkən müəllim bunu rəsmdə canlandırmağı təklif edir [5, s.28]. "Rəngi müəyyən et" oyununda uşaqlar göstərilən qarışıq rəngin, yəni hava okeanının hansı rənglərdən alındığını tapmalıdırlar. Hər bir şagirdin hava okeanı haqqında təsəvvürü şəkildə əks olunur. Sonra şagirdlər çəkdikləri şəkillərin izahını təqdim edirlər.

Müşahidələr göstərir ki, bunu həm təlim prosesində, həm də dərsdənkənar məşğələlərdə şagirdlərə çatdırmaq təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir. Belə ki, onlar məmnuniyyətlə bu prosesdə iştirak edir. Rənglərlə işləmək uşaqlara xüsusi zövq verir, onların əhval-ruhiyyəsini yüksəldir. Şagirdlər dərk edirlər ki, rənglər vasitəsi ilə sevinci, kədəri, zərifliyi ifadə etmək, xalqımızın keçmişdən bu günə kimi gələn mədəniyyətini ifadə etmək olar. Məsələn, III sinfin "Azərbaycan dili" kitabında "Bahalı xalça" mövzusunu keçərkən onun elementlərini çəkməkdən uşaqlar böyük zövq alırlar [4, s.131]. Azərbaycan xalçalarının dəyərini, o cümlədən Qarabağ xalçalarının bənzərsizliyini dərk edir, həm də materialı yaxşı mənimsəyirlər. Yaradıcı, emosional təlim prosesi şagirdlərdə əzmkarlığı, iradəni, təfəkkürü inkişaf etdirir və onlarda kollektivdə birgə işləmək, bir-biri ilə razılaşmaq, güzəştə getmək kimi keyfiyyətləri formalaşdırır.

IV sinifdə artıq uşaqlarda təsviri incəsənət haqqında müəyyən qədər təcrübə əldə edildikdən sonra mütəmadi olaraq "Bizim şəkillərimiz" mövzusunda oyunlar təklif edilir. Şəkillər dərslikdəki mövzulara uyğun və bəzən də uşaqların öz niyyəti üzrə çəkilir: "Azərbaycan - Türkiyə dostluğu", "Bayrağımız", "Azad olunmuş torpaqlarımız", "Məğrur əsgərlərimiz" və s. Bu oyun onlayn formada da keçirilir. Uşaqlar iki komandaya bölünürlər. Onların şəkilləri lövhədən asılır və ya monitorda göstərilir. Hər komandadan bir nəfər seçilir. Onlar komanda ilə birlikdə fikir mübadiləsi apararaq öz şəkilləri haqqında ümumiləşmiş nəticəyə gəlir və seçilmiş bir nəfər öz işləri haqqında danışır. Sinif uşaqları isə onları qiymətləndirirlər. Müəllim çalışır ki, uşaqlar hər bir komandanın işinə diqqətlə yanaşsınlar və hər bir şagirdin işinə dəyər versinlər. Sonda müəllim hər bir şagirdin işini qiymətləndirərək onun hansı mövzuya daha çox marağı olduğunu vurğulayır və çatışmazlıqları onların diqqətinə çatdırır. Dərsin sonunda uşaqlar musiqisi Cavanşir Quliyevə məxsus olan "Əsgər marşını" birgə oxuyurlar. Bu, "Azərbaycan dili" dərslərində müvafiq mövzulara marağın artırılmasına və materialın dərindən öyrənilməsinə müsbət təsir göstərir.

Müşahidələr göstərir ki, sinifdənkənar məşğələlərdə müəllimlər uşaqları heykəltəraşlığın müxtəlif növləri ilə tanış edirlər. Gillə işləməyin əsas üsullarını və ardıcıllığını izah edirlər. Bu cür məşğələlərdə gillə, plastilin və duzlu xəmirlə işləmək qabiliyyətinin yaradıcı təfəkkürə, təxəyyülə və fantaziyaya təsiri özünü büruzə verir. Uşaqlar yenilikləri daha maraqla qarşılayırlar. Xüsusən də indi Vətən müharibəsində qazandığımız qələbə onları daha fədakar işlərə sövq edir. "Şuşa qalasını", "Xarı bülbül", "Azıx mağarası"nı əks etdirən əl işləri uşaqlarda vətənpərvərlik ruhunu yüksəldir. "Təbiətin sirləri" (III sinif) bölməsini keçərkən meşələrimizdə mövcud olan heyvan və bitkilərin fiqurlarını düzəldillər.

Müəllimlərin bir çoxu dərsliklərdəki mövzular üzrə rəssamların əsərlərinin nümayiş etdirilməsi zamanı əsas ideyanın cəmləşdiyi kompo-

zisiya mərkəzi haqqında da uşaqlara məlumat verirlər. Onların diqqətinin cəlb edilməsi üçün rəssamın əsas obyekti rənglə, işıqla və həcmlə çəkməsi göstərilir. Şəkli çəkmək üçün rəssam çəkəcəyi predmetləri kağız və ya parça üzərində elə yerləşdirir ki, onun əsas ideyası qabarıq verilsin. Buna görə də şagirdlərə müqayisə etmək üçün bir neçə şəkil göstərilir. Onlar kompozisiyanın ideyaya uyğunluğunu müşahidə edirlər.

Müsbət cəhətlərdən biri də odur ki, uşaqlara bir neçə mövzu təklif edilir. Bunlardan biri seçilir. Hər bir uşaq bir şəkil çəkərək rənglərin vasitəsi ilə öz fikrini və təsəvvürünü ifadə edir. Uşaqlar şəkildə əsas obyekti təyin etməli və onun başqa detallarla, dərslikdəki mövzu ilə əlaqəsini göstərməlidirlər. "Qarabağ" mövzusunda şəkillərin təhlil edilməsi (vətənpərvərlik, gözəllik, təbiət, təbiilik, sakitlik).

Çətir şəlaləsi. Şuşa.

Müşahidələr göstərir ki, müəllimlərin bəziləri şagirdlərin emosional həvəsini fəallaşdırmaq üçün dərsdə musiqiyə, poetik bir söz təqdim etməyə maksimum diqqət yetirirlər. Təlim prosesində söz mühüm rol oynayır. Dərsin uğuru düzgün əhval-ruhiyyədə keçirilməsi hansı sözlərdən istifadə etməkdən çox asılıdır. Bu zaman poetik və nəsr nümunəsi daha çox kömək edir. Ədəbi material dərsin dramını qurmağa şərait yaradır. Mətnlər uşaqlarda sənət dilinin xüsusiyyətləri, sənət tarixi haqqında ilkin fikirlərin formalaşmasına yönəlir, maraqlı üsullar tapmağa sövq edir, uşaqlara sənət əsərlərini daha yaxşı başa düşməyə və öz əsərlərini yaratmağa daxili ehtiyac yaradır. Mətnlər fəsillərə görə toplanır, praktik tapşırıqların mövzularına uyğun olaraq ədəbi seriyalar da daxil edilir.

Şeirlərin məktəblilər tərəfindən maraqla dinlənilməsi üçün onun xüsusiyyətlərinə daim diqqət yetirilir. Düşüncənin parlaqlığını və hiss gücünü ortaya qoyan, öyrənilən əsərlərin orijinallığı, məktəblilərin yaşı və maraqları ilə müəyyənləşdirilən bədii sözün qavrayış mədəniyyətini, dərslərin metodoloji müxtəlifliyini inkişaf etdirən bir şeir əsərinin incə təhlili, müəllim və sinif qarşısında duran vəzifələr şeirdə əxlaqi və estetik tərbiyənin vacib şərtidir. Psixoloqlar müəyyənləşdirmişlər ki, sənət əsərinin estetik təsiri onların təkrar təqdim edilməsi ilə artır. Görünür bu fikir bütövlükdə ədəbiyyata da aiddir. Şeirlə tanış olmağın ilkin şərti ona daim müraciət etməkdir. Burada, musiqidə olduğu kimi: onu dinləməyi öyrətmək üçün tez-tez səsləndirmək lazım gəlir; şeirləri qavramağı, hiss etməyi öyrətmək üçün onlara mümkün qədər tez-tez müraciət etmək məsləhətdir.

Dərslərdə "Gənc rəssam" jurnalına baxış təşkil edilir. Bu, reproduksiyalara ciddi baxma sevgisini aşılayır, artıq tanış və yeni sənətkarların işinə marağı inkişaf etdirir. Uşaqların sənətçilərin adlarını xatırlamaları üçün sənət terminləri lüğətlərinin yaradılması üçün ən yaxşı variant seçməyə qərar verilir. Hər sinfin öz lüğət ehtiyatı olur, dərsdə 2-3 dəqiqə vaxt söz lüğəti ilə işləmək üçün ayrılır.

Bir sıra məktəblərdə məlumat kitabçaları, kartlar, lüğətlər, rəssamların reproduksiyaları, tablolar, rəssamların işinə dair video, CD-lərdən də istifadə olunur. Vizual material seçimi edilir, mövzuya görə material toplanıb qovluqlara qoyulur. Sinifdə sənət kitabxanası yaradılır. Bütün bunlar şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı ilə bağlı məsələlərin səmərəli həllinə kömək edir və təlimə böyük maraq oyatmaqla təlimin keyfiyyətini yüksəldir.

Təcrübə göstərir ki, təlim prosesində uşaqları yaradıcı fəaliyyətə cəlb etmək üçün aşağıdakı priyomlardan istifadə etmək səmərəli nəticə verir:

1. Yaradıcılığı büruzə vermək üçün yüksək dərəcədə sərbəstlik vermək.
2. Təlim prosesinə oyun elementləri daxil etmək.
3. Şagirdin ərsəyə gətirdiyi əl işlərini tənqid etməmək.
4. Uşaqların əl işlərindən ibarət sərgilər təşkil etmək.
5. Uşaqların öz işləri ilə yaşıdlarının işlərinin müqayisəsi, təhlili və fikir söyləmələri üçün şərait yaratmaq.

Məşğələlərdə bu cür üsullardan istifadə etməyin əsas məqsədi uşaqlarda düzəltdikləri bu formalarda zərifliyi, əhval-ruhiyyəni, emosional əlamətləri görməyi aşılamaq və təlimin keyfiyyətini yüksəltməkdir.

Lakin müsbət cəhətlərlə yanaşı bəzi çatışmazlıqlar da müşahidə olunur. Müəllimlər qeyd edirlər ki, ibtidai siniflərdə doqquz fənn tədris olunur. Birinci sinifdə iki ayda əli yenicə qələm tutmağı öyrənən, 10-12 hərf keçən şagirdə məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növlərini, söz birləşməsi və cümlənin fərqini, ismi, sifəti, feli (ad, əlamət, hərəkət bildirən sözlər), sait və samit səsləri, sadə və mürəkkəb, yaxınmənalı və əksmənalı, paronim sözlərin, nəzmin və nəsrin nə olduğunu öyrədirik. Hər hansı bir hərfi öyrədərkən əsas məqsəd uşaqların hamısının o hərfi tanıması, yadında saxlaması, düzgün yazması və dərslikdə verilmiş sözləri düzgün oxumasıdır. Lakin verilmiş digər standartlar müəllimə imkan vermir ki, uşağı bu istiqamətdə inkişaf etdirsin. Hərfin öyrədilməsi üçün ayırdığı vaxtdan kəsib uşağa lazım olmayan informasiyalar verilir. İki ay məktəbə gələn uşağa imkan verilmir ki, oxumağı, yazmağı öyrənsin. Uşaq cümləni asta-asta hecayla oxuyur, təbii olaraq hələ oxuduğunu dərk etməyi bacarmır, uşaqdan soruşulur ki, oxuduğun cümlə sual cümləsidir, yoxsa nida cümləsi.

Məlumdur ki, Azərbaycan dili fənni üzrə 4 məzmun xətti var və hər biri üzrə inkişaf olmalıdır. İbtidai sinif müəllimləri hesab edirlər ki, uşaq öhdəsindən gəlsə belə, onu çox yükləyirlər, uşağın sağlamlığı əlindən alınır, dərsə maraq itir. Riyaziyyat dərsində təzəcə 10 rəqəmi öyrənmiş, əli ilə güclə toplayıb - çıxmağı öyrənən uşağa tənlik necə həll olunur, məchul azalan, çıxılan, məchul toplanan necə tapılır, bunları öyrətməyə çalışırlar.

Hər fənn üzrə məzmun standartları vardır. Məzmun standartları dövlət tələbidir və hər bir müəllim dövlətin tələbini həyata keçirməlidir. Ən böyük problem ondan ibarətdir ki, standartlarda verilən dil qaydalarına aid dərslikdə heç bir informasiya yoxdur. Müəllimlərin fikrincə, verilən dil qaydaları da olduqca azdır. Dil qaydaları, verilən tapşırıqların həlli yolları dərslikdə olsa, valideyn dərsliyə baxar və orada olan qaydaları uşağına öyrədər. Kurikulumda deyilir ki, şagird qaydalarla, təriflərlə, söz yığını ilə yüklənməməlidir. Metodik vəsaitdə isə qeyd olunur ki, şagird cümlənin növlərini, sait və samit səsləri fərqləndirməli və sadalamalıdır və s. Dərslikdə də elə tapşırıq verilir ki, şagird onun qaydasını bilməzsə, tapşırığı yerinə yetirə bilməz. Bir tərəfdən də deyilir ki, valideyn dəstək olmazsa, uşaqda inkişaf olmaz. Bəs dərslikdə heç bir öyrədici informasiya yoxdursa, valideyn haradan bilsin ki, uşağa nə öyrədilməlidir? Müəllim sinifdə öyrədir və uşaqların bir qismi verilən informasiyanı tez qavrayır. O biri uşaqların isə köməyə ehtiyacı olur.

İngilis dili müəllimləri qeyd edirlər ki, "İngilis dili" dərsliyində ancaq şəkillər verilir. Hər dərsdə on yeni söz və həmin sözləri cümlədə işlətmək tapşırılır. Dərslər yalnız şifahi formada keçirilməlidir. Həftədə bir dəfə ingilis dili dərsi keçilir. Sinifdə sözü deməklə uşaq onu əzbərləyə, cümlədə işlədə bilmir. Valideynlərin də əksəriyyəti dili bilmədiyinə görə məcbur olurlar ki uşaqlarını əlavə hazırlıqlara qoysunlar. Uşaq qavraya bilmir, öyrənə bilmir. Fikrimizcə, ibtidai sinif şagirdinin qarşısına bu qədər ağır standart qoyulması düzgün deyil.

İkinci sinif şagirdi musiqi dərsindən verilən tapşırığı oxuyur. O, stakkato, dinamika, leqato, liqa, solo, mezzo forte, mezzo piano, çərək not, bütöv not, bütöv pauza nə olduğunu bilməlidir [6, s.11-12]. Lakin təcrübə göstərir ki, uşaq bu sözləri nəinki qavramır, hətta maraq belə göstərmir. Müəllimlər doqquz fənnin hər birinin bu dərəcədə çətin olması ilə əlaqədar olaraq uşaqların təlimə marağının azalmasını müşahidə edirlər. Onlar günahı ibtidai sinif şagirdlərini bu cür ağır dərslərlə yükləyən pedaqoqlarda, dərslik müəlliflərində görürlər. Sinfə daxil olmayan, sinifdəki şagirdlərin hər birinin fərqli qavrayışa sahib olduğunu nəzərə almayan, təlim zamanı hansı çətinliklərlə rastlaşdığını görməyən mütəxəssislərin standart hazırlamasına etirazlarını bildirirlər. İbtidai sinif müəllimləri qeyd edirlər ki, birinci, ikinci sinifdə oxuyan şagirdlərə əsasən oxu və yazı bacarıqları aşılanmalıdır. Zaman-zaman digər anlayışlar da verilməlidir. Yaş səviyyəsini nəzərə alaraq birinci sinifdə çətinliklə öyrətdiyimiz materialı II, III sinifdə daha rahatlıqla öyrədə bilərik.

Qeyd edilənlər ibtidai sinif müəllimlərinin əksəriyyətinin qarşılaşdığı real problemlərdir. Onlar məzmun standartlarının və həmin standartlara uyğun hazırlanmış dərsliklərin sadələşdirilməsini məqsədəuyğun hesab edirlər. Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, standartlara uyğun dərsliklərin sadələşdirilməsi ilə yanaşı, fənlərin tədrisində incəsənətin müxtəlif növ-

lərindən istifadə etməklə şagirdlərdə təlimə maraq, məktəbə uyğunlaşmaq, ruh yüksəkliyi yaratmaqla təlimin keyfiyyətini yüksəldilməsini təmin etmək olar.

Məktəb təcrübəsinin öyrənilməsi göstərdi ki, müasir ibtidai sinif müəllimləri təhsildə incəsənətin inkişaf etməkdə olan potensialından kifayət qədər istifadə etmirlər ki, bu da biliyin hədsiz dərəcədə çox verilməsinin yaradıcılıq fəaliyyətinə vurduğu zərərin indiki dövrə xas olduğunu sübut etdi.

Problemin aktuallığı: Təlim prosesində və təlimdənkənar məşğələlərdə incəsənət nümunələrindən istifadə edilməsi ibtidai sinif şagirdlərində dərsə maraq oyadır, təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə zəmin yaradır.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Təqdim edilən dərs nümunələri ibtidai sinif müəllimlərinin praktik fəaliyyətində tətbiq oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. “Azərbaycan müəllimi” qəz., 2013, 25 oktyabr, № 41
2. Cəlilova, Y., Cəfərzadə K. Təsviri incəsənət II sinif. Bakı: Yaznəşr, 2014, 56 s.
3. Cəlilova, Y., Cəfərzadə K. Təsviri incəsənət. III sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2014, 80 s.
4. İsmayılov R., Orucova G., Cəfərova D., Xəlilov Z. Azərbaycan dili. III sinif,. Bakı: Altun kitab, 2018, 208 s.
5. Mehdiyeva G. Həyat bilgisi: III sinif. Bakı: ASPOLİQRAF, 2018, 96 s.
6. Rəcəbov, O. Kazımov N., Rəcəbova N. Musiqi: II sinif. Bakı: Təhsil, 2016, 60 s.
7. Zeynalov, F.İ. İbtidai siniflərdə təsviri sənətin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi. Ped.ü. fəl.dok....dis. avtoref. Bakı, 2004, 27 s.

E-mail: huseynli_s94@mail.ru

Rəyçi: *ped.ü.elm.dok., prof.* **İ.H.Cəbrayılov**

Redaksiyaya daxil olub: 12.01.2021